

ОДИНИЦЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗМІСТУ МОВЛЕННЕВОГО ДОСВІДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Марина Орап

докт. психол. н., професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
orap2003@ukr.net

У статті викладено теоретичні передумови виокремлення одиниці репрезентації змісту мовленнєвого досвіду людини. На основі використання теоретичних методів аналізу, синтезу і порівняння виокремлено істотні відмінності у виділенні одиниць репрезентації змісту досвіду у психології особистості, психолінгвістиці, когнітивній психології, когнітології та когнітивній психолінгвістиці. З'ясовано, що попри існуючі відмінності у концептуальних підходах до визначення змісту досвіду, дослідники підкреслюють, що досвід людини обов'язково існує у вигляді певних конструктів: геїстальтів, фреймів, пропозицій, семантичних полів тощо. Водночас, лінгвістичні науки стверджують, що мова закріплюється у досвіді і мовленні людини у вигляді слів, словосполучень, висловлювань, когітем, текстом тощо. За допомогою гіпотетичного підходу логічного методу сформульовано гіпотезу про те, що одиницею аналізу змісту мовленнєвого досвіду є синтагма.

Ключові слова: мовленнєвий досвід, синтагма, наратив, текст, фрейм.

В статье изложены теоретические предпосылки выделения единицы репрезентации содержания речевого опыта человека. На основе использования теоретических методов анализа, синтеза и сравнения выделены существенные различия в выделении единиц репрезентации содержания опыта в психологии личности, психолингвистике, когнитивной психологии, когнитологии и когнитивной психолингвистике. Установлено, что несмотря на существующие различия в концептуальных подходах к определению содержания опыта, исследователи подчеркивают, что опыт человека обязательно существует в виде определенных конструктов: геїстальтов, фреймов, пропозиций, семантических полей и т.п. В то же время, лингвистические науки утверждают, что язык закреплается в опыте

и речи человека в виде слов, словосочетаний, высказываний, когитем, текстом и т.п. С помощью гипотетического подхода логического метода сформулирована гипотеза о том, что единицей анализа содержания речевого опыта является синтагма.

Ключевые слова: речевой опыт, синтагма, нарратив, текст, фрейм.

The article presents the theoretical prerequisites for separation of the representation unit of the content of human's speech experience. On the basis of theoretical methods of analysis, synthesis and comparison the significant differences are singled out in allocation of the content of experience representation units in psychology of personality, psycholinguistics, cognitive psychology, cognitology and cognitive psycholinguistics. It is shown that despite of the differences in conceptual approaches to defining the content of experience the researchers have determined that personality's experience exists in a certain constructs: gestalts, frames, propositions, semantic fields and more. However, the linguistic sciences claim that language is fixed in the experience and speech in the form of words, phrases, sentences, cogitem, textems and others. With the hypothetical approach of logical method was formulated the hypothesis that the unit of content analysis of the speech experience is syntagma.

Key words: speech experience, syntagma, narrative, text, frame.

Вступ

Аналіз останніх психолінгвістичних досліджень та публікацій демонструє актуальний інтерес до проблеми виділення одиниць репрезентації змісту досвіду у свідомості людини. Класичні когнітивістські (Дж. Гілфорд, Р. Солсо) та психолінгвістичні (О.О. Залевська, Д.О. Леонт'єв, О.О. Леонт'єв, Ч. Осгуд) дослідження структур існування та репрезентації змісту знань та досвіду людини, доповнюються на сучасному етапі новими міжгалузевими дослідженнями. Проблеми досвіду та його репрезентації обговорюються у дослідженнях та публікаціях R. Abelson, R. Anderson, F. Bellezza, Л.В. Засекіної, О.М. Лактіонова, U. Neisser, A. Paivio, В.В. Суріков, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої, Ю.М. Швалба, І.С. Якиманської та інших.

Мета статті полягає у викладі та аналізі теоретичних передумов виокремлення одиниці репрезентації змісту мовленнєвого досвіду людини.

Методи та методики дослідження

У дослідженні використані теоретичні методи, зокрема: теоретичний зворотній (елементарно-теоретичний) аналіз та синтез, що ґрунтується на деяких теоретичних міркуваннях причинно-наслідкового зв'язку істотних характеристик певних явищ.

Результати дослідження

На сучасному етапі розвитку науки всезагальність та багатоаспектність поняття «досвід» зумовлює розмаїтість напрямків його дослідження. При цьому спостерігаються значні відмінності у підходах до вивчення суб'єктивного досвіду, пов'язані з концептуальними відмінностями методологічних засад: у когнітивній психології досвід досліджується, в першу чергу як сукупність та репрезентація знань, у психології особистості – як рефлексивний механізм самоактуалізації, у психолінгвістиці та психосемантиці – як основа для вербальної концептуалізації. Відтак, теоретичні та практичні підходи до визначення одиниць репрезентації змісту досвіду також різняться залежно від концептуальних засад дослідження.

Вивчення досвіду як притаманного людині, особистості, індивіду, зумовлює розмаїття видів досвіду: особистий і особистісний (Н.В. Чепелева), життєвий (Ю.М. Швалб), індивідуальний (О.М. Лактіонов). Попри відмінності у тлумаченні змісту досвіду, дослідники сходяться в думці про те, що існує останній у вигляді певних конструктів. Конструкти життєвого досвіду виконують дві функції: по-перше, вони підтримують уявлення про світ як стабільний, із закономірно повторюваними процесами, до якого можуть бути прикладені шаблони дії, по-друге, вони виконують функцію фільтру або селективну функцію по відношенню до кожного фрагменту життєвого досвіду. Ю.М. Швалб вважає, що життєвий досвід може виявлятися в трьох формах: а) цілісний опис ситуації; б) опис способу дії; в) опис особистісних цінностей. Ці конструкти фіксують досвід ставлення людини до світу, до подій, до інших людей і до самої себе (Швалб, 2005).

Герменевтична психологія вивчає особистий і особистісний досвід людини, використовуючи наративний підхід (Н.В. Чепелева, О.Є. Сапогова, О.Г. Трубіна). Н.В. Чепелева

вважає, що наратив можна визначити як замкнену завершену структуру, що характеризується послідовністю і завершеністю дій, оцінки найбільш значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Говорячи про репрезентацію змісту особистого досвіду, Н.В. Чепелева, зокрема, зазначає, що найбільш поширеними культурними схемами об'єктивування особистого досвіду є оповідальні (наративні) схеми. Як підкреслює авторка, значення та смисли, що є змістом особистого досвіду, фіксуються у текстах або інших когнітивних структурах, котрі людина накладає на свій досвід, намагаючись осмислити його. Когнітивна лінгвістика, поглиблюючи цю думку, визначає текст, а точніше текстему, мовною одиницею, моделлю певного класу текстів, що вміщує ієрархічно організовані прототипові ознаки даного класу: семантичні, структурні, ситуативні, соціокультурні тощо. Виникнення терміна «текстема» зумовлене потребою найменування інваріанта певної сукупності реальних текстів (Н.М. Амосова, В. Кох, О.І. Москальська, О.О. Селіванова). О.М. Мороховський, О.П. Воробйова припускають, що текстемою можна назвати моделі тексту за аналогією з мовленнєвими одиницями інших рівнів (фонема, морфема, лексема). Науковці визначають моделі тексту як сукупність компонентів, представлених комунікативними блоками, які вступають один із одним у синтагматичні відношення і відрізняються своїми функціями як відносно один до одного, так і до всього тексту в цілому, вони також поєднані загальною спрямованістю на виконання конкретної комунікативної задачі. Таким чином, дослідження досвіду, здійснювані у «особистісній» парадигмі, обов'язково визначають наявність певних конструктів, текстів, текстом, у яких цей досвід існує та актуалізується у життєвих ситуаціях.

Одним із завдань когнітивної психолінгвістики є виокремлення структур зображення вербалізованої інформації, встановлення способу концептуальної організації вербалізованого знання (О.С. Кубрякова, С.А. Жаботинська). При визначенні базових когнітивних категорій, які є універсальними у здійсненні репрезентації змісту досвіду, вчені оперують поняттями «концепт», «пропозиція», «фрейм», «скрипт», «схема», «схемата», «сценарій», «репрезентації», «лексико-семантичне поле», які отримують у сучасній психолінгвістичній та когнітивно-психологічній літературі неоднозначне тлумачення. В.М. Дружинін

визначає різновидами репрезентацій: концепт, схему, скрипт. Окрім того, зазначає, що репрезентації бувають: концептуальні, образні, репрезентації, пов'язані з дією, соціальні репрезентації. Л.В. Засекіна структурами представлення досвіду та знань індивіда у інтелекті визначає фрейми, схеми, скрипти і схемати, які представляють змістову сторону інтелекту. У визначеннях фрейму, запропонованих у різних роботах (Ю.А. Лассан, Є. Гоффман, В. Кінч, П. Дж. Хайс, Ч. Філмор) зазначається узагальнюючий характер фрейму як статичної структури для відображення знань, наявність центрального елементу, здатність фрейму охоплювати різну за обсягом інформацію та здатність до розширення. Фрейми репрезентують об'єкти як представників родових груп та класифікаційних систем. Скрипт розглядається у когнітивній психолінгвістиці як один із типів структур свідомості, які описують стереотипні зміни подій, та є репрезентацією часових сполучень у вигляді низки послідовних подій, стереотипної зміни подій. У функціонуванні мовленнєвого досвіду, таким чином, скрипти набувають функції певних ключових моментів при описі події. Л.В. Засекіна, О.О. Леонтьєв, Б.М. Величковський більш загальним поняттям визначають схему, і говорять про схему сцени – фрейм, і схему подій – скрипт. Проте, ні скрипти, ні фрейми не можуть бути одиницями аналізу мовленнєвого досвіду, тому що це означало б механічне зведення мовленнєвого досвіду до сукупності результатів когнітивної діяльності. У когнітивній лінгвістиці фрейм неодноразово кваліфікують як сукупність концептів – відтак, концепт – ще менша одиниця системи упорядкування знань. Але і концепт не може бути одиницею мовленнєвого досвіду, оскільки містить не лише вербальні компоненти, а обов'язково із долученням образних складових.

Найбільш близьким за змістом поняттям когнітивної психології, що відображає одиницю побудови мовленнєвого досвіду видається пропозиційна структура (або пропозиція) – мисленнєвий аналог ситуацій, що характеризується відносною об'єктивністю, внутрішньою несуперечливістю й позначається мовними одиницями у прямих значеннях. Пропозицію розуміють як певне концептуальне об'єднання, певне змістове ціле, між частинами якого існують визначені зв'язки або відношення (Дж. Андерсон, Л.В. Засекіна). У працях підкреслюється безпосередній зв'язок між пропозицією і фреймом: пропозиція

є будівельним блоком фрейму, а сам фрейм (субфрейм) може бути складовою концептуальної сітки (Ф. Джонсон-Лерд, Ю.М. Караулов, Л.А. Ніжегородцева-Кириченко, Д.М. Павкін, Ю.Г. Панкрац, Е.Ф. Скороходько, Г. Скрегг). Дж. Лакофф наголошував на тому, що «більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виділяють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними» (Лакофф, 1988). Розмаїття визначень поняття, все ж, дає змогу виділити істотні характеристики пропозиції, до яких належать цілісність особливої оперативної структури свідомості. Проте, слід наголосити, що пропозиція – це спосіб збереження інформації у довготривалій пам'яті, яка може існувати не лише у вербальному вигляді.

Підходи до визначення одиниць мовлення у психолінгвістиці різняться залежно від зміни аспектів предмету науки. Ч. Осгуд виділяв психолінгвістичні одиниці відповідно до рівнів реалізації мовленнєвого процесу. Розрізняючи мотиваційний, семантичний, послідовний та інтегративний рівні реалізації мовлення, дослідник виділяв, відповідно речення, функціональний клас, слово та склад і фонему одиницями цих рівнів. Слід наголосити, що семантичний рівень реалізації, у розумінні Ч. Осгуда, пов'язаний із вибором можливих значень, побудовою певної семантичної одиниці речення, а тому цілком відповідає визначеному Л.В.Щербою змісту поняття «синтагма».

О.О. Леонт'єв чітко розрізняв мовні, психолінгвістичні та психологічні одиниці, котрі співвідносяться, відповідно, із мовою, мовленнєвою діяльністю та мовною здатністю людини загалом. Говорячи про аналіз мовленнєвої діяльності, вчений зазначав, що «одиницею психолінгвістичного аналізу є не елемент в розумінні Л.С. Виготського, тобто не статичний корелят тієї чи іншої мовної одиниці в психіці носія мови, а елементарна мовленнєва дія чи мовленнєва операція (у крайньому випадку – акт мовленнєвої діяльності)» (Леонт'єв, 2003: 65). Оскільки одиниця психолінгвістичного аналізу трактується вченим у діяльнісній парадигмі, то ця одиниця несе в собі всі основні ознаки діяльності – саме аналіз мовленнєвої дії дає змогу визначити істотні характеристики мовленнєвої діяльності загалом на усіх етапах її реалізації. У проекції мовленнєвого досвіду такий підхід до виділення одиниць аналізу не дозволяє зробити

висновки про особливості структурної організації та змістових особливостей мовленнєвого досвіду особистості – поза увагою залишаються конструкти збереження та актуалізації мовленнєвих форм освоєння світу особистістю.

Таким чином, інтерпретація психолінгвістичних одиниць дуже близька до психологічної інтерпретації одиниць мовлення, проте, проектуючись на мовленнєву діяльність, залучають діяльнісні елементи (дії та операції). Водночас, слід зазначити, що принципи методологічного підходу до виділення тих чи інших одиниць аналізу мовленнєвої діяльності у психології мовлення та психолінгвістиці відрізняються: психолінгвістичні одиниці виділяються стосовно різних рівнів організації мовленнєвої діяльності, одиниці мовлення – як вимовні та смислові одиниці процесу реалізації мовленнєвої діяльності. Саме тому психолінгвістичні одиниці не можуть бути одиницями аналізу змісту мовленнєвого досвіду – оскільки не передбачають виділення структур зберігання та обробки результатів мовленнєвого освоєння світу людиною. Слід зазначити і те, що психолінгвістичні одиниці презентують послідовність розгортання мовленнєвої діяльності, у випадку ж аналізу мовленнєвого досвіду ми розглядаємо ті одиниці, у яких цей досвід зберігається, та може бути актуалізований.

Проблеми смислових конструктів текстів досліджує новітня галузь когнітивної лінгвістики – когітологія. Як зазначає О.І. Фефілов, основними сферами дослідницької діяльності в межах когітології визначаються мовна свідомість (языкосознание) і мовленнєве мислення (речемышление). Відтак, когітологічну сферу мовної свідомості «обслуговує лінгвемний склад мови», а когітологічну сферу мовленнєвого мислення загалом «обслуговує когітема, як сукупність безпосередньо задіяної в інтеграції частини концептеми, локутеми і комунікеми». Отже, основною репрезентативною одиницею «речемысли» є локутема, допоміжною репрезентативною одиницею є комунікема (породжуваний комунікативний смисл, що накладається на локутему). А «сукупною експресивною одиницею мовленнєвої думки є когітема (певна частина концептеми, що позначається за допомогою лінгвемі)» (Фефілов, 2010: 145). Виділяючи у процесі вираження думки у слові рівні, відповідно до будови мови, вчені-когітологи виділяють й різні одиниці аналізу. Даний

підхід є яскравим вираженням лінгвопсихологія – коли психічні явища аналізуються за допомогою лінгвістичного методологічного апарату.

Викладений вище аналіз теоретичних джерел демонструє неоднозначність проблеми одиниць існування та репрезентації досвіду людини загалом, та її мовленнєвого досвіду зокрема.

Мовленнєвий досвід в силу своєї багатоаспектної природи, репрезентується у таких одиницях, які повинні бути водночас і одиницями загального досвіду людини, і такими одиницями, котрі відображають саме мовленнєві особливості існування досвіду. Говорячи про мовленнєві особливості існування досвіду, ми маємо на увазі, що такі одиниці повинні поєднувати, асимілювати в собі як семантичні (значеннєві) особливості досвіду, так і смислові аспекти, що відображають індивідуальні особливості функціонування значень.

Слово, безумовно є одиницею мовної свідомості, а значення – одиницею мовленнєвомисленнєвої діяльності. Проте, розуміння слова на рівні мовленнєвого досвіду не обмежується осмисленням його номінативного призначення, а виводиться з приписаного йому змісту або комплементивної функції в складі висловлювання з врахуванням комунікативного навантаження. Відтак, мовленнєвий досвід людини існує не у словах, а у їх певних поєднаннях з іншими словами у висловлюваннях. Проте, ці поєднання не можуть бути словосполученнями в силу того, що одне і те саме слово у реченні може входити до різних словосполучень. І так само ці поєднання не можуть бути ні висловлюваннями, ні реченнями, оскільки останні розкладаються на менші одиниці. Відтак, вищезазначений аналіз та теоретичні міркування призводять нас до думки про те, що найменшою одиницею мовленнєвого досвіду, яка будується з слів, але є цілісною, такою, що далі не розкладається, одиницею, у якій репрезентовані особливості цілого (у даному випадку – мовленнєвого досвіду) є синтагма.

Вперше питання про синтагму і синтагматичне членування мови розглянув у своїх працях психолінгвіст Л.В. Щерба, який вважав, що подібне членування може послужити вирішенням багатьох дискусійних питань синтаксису. Вчений визначив синтагму як фонетичну єдність, що виражає одне смислове ціле у процесі мовлення. Синтагма виділяється

у висловлюваннях зв'язного мовлення, вичленовується із них, і разом з тим – утворює їх. Так, з одного боку, вона бере участь у породженні мовлення, а з іншого – є його одиницею. Відводячи синтагмі ключову позицію серед інших одиниць мовлення, Л.В. Щерба також визнає, що вона є і однією із основних одиниць комунікації. Будь-яке висловлювання чи текст можна розділити на відрізки, що виражають єдині, хоча часом і складні поняття. Такі відрізки, що виникають у результаті членування природного мовленнєвого повідомлення і позначають поняття реального світу в конкретній ситуації, Л.В. Щерба власне і назвав синтагмами (Щерба, 1963).

Аналізуючи пропозиційні структури у трактуванні Дж. Андерсона, можна чітко побачити, що вони відображають ту ж реальність, котру мав на увазі Л.В. Щерба під «синтагмою». Схема, яку наводить у публікації Дж. Андерсон, демонструє, що окремі слова (words) з'єднуються у текстові маркери (list markers) (причому одне слово може входити до складу декількох таких маркерів), а уже маркери, об'єднуючись у різних композиціях, утворюють контекстуальні елементи (contextual elements) (Anderson, Bower, 1974). Як зазначає автор, значення слова може істотно змінюватись залежно від того, до якого контекстуального елементу входить дане слово. Це й дає змогу визначити контекстуальні елементи (за Дж. Андерсоном) як відповідники синтагм (за Л.В. Щербою).

Принциповими характеристиками синтагми, що дозволяють виділити її одиницею мовленнєвого досвіду є те, що синтагма – це єдність смислу і фонетичного вираження. Визначальними для синтагми є саме смислові відношення, котрі й обумовлюють фонетичну єдність елементів, що утворюють синтагму. Синтагматичні відношення виявляються у закономірностях сполучення слів у словосполученнях та реченнях – семантичний зміст синтагми може змінюватись залежно від того, що мовець хоче підкреслити, на чому акцентувати увагу. Відтак, значення синтагми, з одного боку, є ситуативним, а з іншого – конкретним, оскільки воно наповнюється конкретним смислом лише у контексті мовлення. У мові немає зафіксованих синтагм – синтагма оперує і відображає поняття, що виникають у процесі мовлення. Таким чином, синтагми, на відміну від словосполучень, позначають змінні, варіативні поняття, що є результатом індивідуальної

мовленнєвої діяльності зокрема, та діяльності особистості із мовленнєвого освоєння світу, загалом.

Висновки

Здійснений трансдисциплінарний аналіз проблеми одиниць існування досвіду людини, та її мовленнєвого досвіду зокрема, дав змогу виокремити синтагму одиницею мовленнєвого досвіду. Саме синтагма втілює всі необхідні вимоги до одиниці досвіду: вона є цілісною одиницею, котра водночас є і одиницею досвіду, і одиницею мовлення, яка відображає особливості концептуалізації та репрезентації результатів мовленнєвого освоєння світу особистістю. Викладені вище міркування дають змогу припустити, що практичні, емпіричні дослідження характеристик саме синтагм та синтагматичних відношень у змісті мовленнєвого досвіду людини дозволять з'ясувати якісні характеристики змісту останнього.

ЛІТЕРАТУРА

- Леонтьев А.А.* (2003). Основы психолінгвістики. 3-е издание. – М. : Смысл; СПб. : Лань, 288 с.
- Фефилов А.И.* (2010) Введение в когитологию [Учебное пособие]. – М. : Флинта : Наука, 240 с.
- Швалб Ю.М.* (2005). Психологические формы фиксации жизненного опыта / Ю.М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14-20.
- Щерба Л.В.* (1963). Фонетика французского языка. М. : Высшая школа, 308 с.
- Anderson, J.P. & Bower, G.* (1974). Propositional theory of recognition memory. *Memory and Cognition*, Vol. 2, No. 3, 406-412.

REFERENCES

- Leontyev A.A.* (2003). *Osnovy psycholingvistiki*. M. : Smysl, 288 s. [in Russia].
- Phephilov A.I.* (2010). *Vvedeniye v cogitologiyu*. M. : Phlinta, 240 s. [in Russia].
- Chvalb Yu.M.* (2005) *Psychologicheskkiye phormy phiksaciyi gyznennogo opyta. Actyalni roblem psychologii (pp. 14-20)*. K. : Milenium. [in Ukraine].
- Scherba L.V.* (1963). *Phonetika phrantsuzkogo jazyka*. M. : Vyschaja chkola. 308 s. [in Russia].
- Anderson, J.P. & Bower, G.* (1974). Propositional theory of recognition memory. *Memory and Cognition*, Vol. 2, No. 3, 406-412.

Поштова адреса установи:

Тернопільський національний педагогічний університет
вул. Максима Кривоноса, 2,
Тернопіль,
46000

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015